

Література

1. Food Ethics Council official site. Електронний ресурс. – <http://www.foodethicscouncil.org>.
2. American Council for Food Safety and Quality. Електронний ресурс. – <http://agfoodsafety.org/>.
3. FAO official site. Електронний ресурс. – <http://www.fao.org/economic/ess/food-security-statistics/en/>.

УДК 658.310.8.012.32

С. С. ЛЕБЕДЄВ

Харківський національний економічний університет

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЇ “ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ”

Розглянуті фундаментальні поняття, що відображають загальну структуру потенціалу виробництва, стосовно місця інтелектуального потенціалу серед інших ресурсів підприємства. На базі системного підходу до управління виробничими ресурсами визначено співвідношення між категоріями “інтелектуальний потенціал” та “інтелектуальний капітал”.

Fundamental concepts which represent the general structure of potential of production are considered, in relation to the place of intellectual potential among other resources of production. The correlation between the categories of the “intellectual potential” and the “intellectual capital” is analyzed. This research is based on the systems approach.

Ключові слова: *постіндустріальне суспільство, економіка знань, системний підхід, потенціал виробництва, інтелектуальний потенціал, інтелектуальний капітал.*

Постановка проблеми. Структурні зміни, що відбуваються в сучасній економіці, обумовлюють перехід від індустріальної економіки до постіндустріальної, тобто від “матеріальної економіки” до “економіки інтелектуальної”, що базується на знаннях. Характерною рисою нової економіки є використання знань як безпосередню виробничу силу. Завдяки процесам глобалізації, широкому розповсюдженню інформаційних технологій матеріальна основа виробництва товарів та послуг зазнає якісних змін. У цих умовах ефективність виробництва все в більшій мірі залежить від вчасного застосування новітніх досягнень техніки і технології, від рівня компетенції персоналу.

Одним з ключових понять економіки знань є інтелектуальний капітал, тобто знання, навички та виробничий досвід персоналу, а також такі нематеріальні активи, як патенти, бази даних, програмне забезпечення тощо, які використовуються для досягнення певних технічних і, відповідно, економічних результатів. Інтелектуальний капітал є тим підґрунтям, на якому базується конкурентоспроможність підприємства, саме він забезпечує прискорений розвиток виробництва. Отже, знання набули сенс виробничого ресурсу.

Як відгук на вимоги часу можна розглядати формування нового виду управлінської діяльності – управління інтелектуальними ресурсами [1]. Слід зазначити, що потреба у розвитку управління цим видом ресурсів існує для всіх підприємств без винятку, оскільки перед підприємствами, незалежно від сфери їх виробничої діяльності, постає необхідність у найбільш ефективному запровадженні передових технологій, реалізації знань та досвіду персоналу. Відповідно, виникає потреба у формуванні нового розділу науки управління, який розглядає знання як об’єкт керування.

Метою даної роботи є дослідження місця категорії “інтелектуальний капітал” в ряду інших категорій, сукупність яких визначає потенціал виробництва, предметом – взаємозв’язок між категоріями “інтелектуальний потенціал” та “інтелектуальний капітал” та іншими видами ресурсів виробництва.

Основний розділ. Уперше термін “інтелектуальний капітал” було застосовано Дж. К. Гелбрейтом у значенні “інтелектуальна діяльність” у 1962 році [2], хоча остаточно як нова економічна категорія це поняття сформувалося лише наприкінці ХХ сторіччя. За думкою Гелбрейта “техноструктуру” великих корпорацій утворюють менеджери, висококваліфіковані фахівці, вчені, технологи, конструктори, які і забезпечують функціонування корпорації. Саме їм належить реальна економічна влада, а не акціонерам чи власникам. Сталий економічний розвиток суспільства в цілому забезпечується прискореним втіленням наукових знань та спеціалізованих навичок їх носіїв безпосередньо у процесі виробництва, знання, а не праця стають основним джерелом вартості [3]. За означенням Л. Едвінсона [4] інтелектуальний капітал – це знання, які можна конвертувати у вартість.

Подальший розвиток поняття “інтелектуальний капітал” отримало в роботах як закордонних, так і вітчизняних вчених. Так, засновниками напрямку економічної теорії, які довели необхідність вивчення інтелектуального капіталу як окремої категорії, вважаються Т. Шульц, М. Фрідмен, Я. Мінсер, Е. Денісон, Дж. Кенлрик, Г. Беккер. Великий внесок у дослідження категорії “інтелектуальний капітал” зроблено в роботах таких українських вчених та вчених пострадянського простору, як Д. Богиня, Н. Гавкалова, О. Грішнова, В. Іноземцев, О. Кендюхов, Б. Леонтьєв, Н. Маркова, Л. Михайлова, В. Супрун, А. Чухно. Саме завдяки їх дослідженням було

визначено структуру інтелектуального капіталу, а також його місце в системі понять, які необхідно розглядати підчас дослідження економічних процесів та явищ з урахуванням вимог сучасного інформаційного суспільства.

Уточнення категорії “інтелектуальний капітал” відбувається у двох протилежних напрямках. Більшість дослідників намагається розкрити внутрішню структуру цього виду капіталу. Якщо використовувати категорійний апарат системного аналізу, то ці дослідники розглядають інтелектуальний капітал як відкриту систему і намагаються дати означення цієї категорії на базі аналізу функціонування її підсистем – структурних складових. Однак є інша частина дослідників, чий зусилля спрямовані на синтез цієї категорії з іншими категоріями, що застосовуються в економічній теорії. Ці дослідники прагнуть визначити інтелектуальний капітал як окремий випадок більш загального поняття, отже, в цьому випадку інтелектуальний капітал слід вважати підсистемою системи більш високого рівня. Застосуємо для дослідження цієї проблеми положення системного аналізу, який є однією з основних методологій дослідження економічних процесів і явищ у їх єдності і взаємозв'язку.

Нагадаємо, що система – це певна сукупність об'єктів (підсистем, або систем нижчого рівня) і їх властивостей, яка виступає як єдина цілісність, при цьому кожна з підсистем впливає на властивості системи в цілому [5]. Важливим моментом у побудові системи є її відокремлення від зовнішнього середовища, яке здійснюється згідно з принципами, що визначаються метою дослідження, тобто тією метою, заради якої і створюється дана система. Хоча характер взаємодії між окремими елементами системи може бути і адитивним, але основною ознакою системи є наявність синергізма, в наслідок чого з окремих елементів утворюється нова якість – система. Якщо перший підхід, тобто аналіз, створює можливість оцінювати вартість інтелектуального капіталу на мезо- і мікрорівнях, то другий – синтез – дозволяє розглядати проблему на макрорівні і дає можливість не тільки спостерігати за процесом, але і визначати політику держави стосовно формування і розвитку інтелектуального капіталу.

Слід зазначити, що на макрорівні гносеологічні теорії, предметом дослідження яких є інтелектуальний капітал, стикаються з необхідністю уточнити поняття трудовий потенціал, яке теж останнім часом зазнає суттєвих змін стосовно не тільки термінологія, але і сенсу.

Почнемо з питань синтезу. Є. Марчук вважає [6], що інтелектуальний капітал є однією з складових більш загальної категорії, яку від визначає як гуманітарний потенціал нації. Цей потенціал забезпечується рівнем фізичного та психічного здоров'я нації, її духовністю, соціальним благополуччям, гуманітарною активністю, тобто активністю у проявах ознак, які були перелічені вище, а також рівнем інтелектуального розвитку. Саме рівень інтелектуального розвитку розглядається як інтелектуальний потенціал нації. Для певного виробництва інтелектуальний потенціал виступає у формі запасу, який є джерелом створення нової вартості. Якщо розглядати країну в цілому, то інтелектуальний потенціал враховує організацію теоретичної та прикладної науки, рівень загальної освіти населенні, доступність спеціальної освіти для широких верст, розвиток комп'ютерних мереж, інтелектуальну власність у вигляді патентів, ліцензій тощо. На рівні підприємства інтелектуальний потенціал утворюють знання та навички його персоналу, комп'ютерне забезпечення, бази даних (бібліотеки та електронні мережі), об'єкти інтелектуальної власності тощо. У свою чергу інтелектуальний капітал підприємства відповідає тій частині інтелектуального потенціалу, яка активно використовується у процесах створення додаткової вартості при виробництві товарів та послуг.

Проаналізувавши існуючі означення інтелектуального капіталу, О. Кендюхов запропонував своє бачення цієї проблеми [7]. По-перше, він провів гносеологічний аналіз категорій, що входять до складу категорії “інтелектуальний капітал”. Так, першою базовою категорією є капітал. Це економічна категорія, яка визначає створені людиною ресурси, що використовуються у виробництві товарів і послуг і здатні приносити прибуток. Другою базовою категорією є інтелект, тобто розум, здатність до мислення, сукупність тих розумових функцій (порівняння, абстракція, утворення понять, суджень, висновків тощо), які перетворюють сприйняття у знання або критично переглядають та аналізують вже існуючі знання.

Провівши синтез цих категорій, О. Кендюхов запропонував таке означення інтелектуального капіталу. Інтелектуальним капіталом слід вважати здатні до утворення нової вартості (прибутку) інтелектуальні ресурси підприємства, які представлені людським та машинним інтелектом, а також інтелектуальними продуктами, що створені самостійно, або запозичені в якості засобу створення нової вартості (прибутку). Правда, це означення, з нашої точки зору, має маленьку неточність. Зауважимо, що усі види інтелектуальні ресурси підприємства здатні утворювати нову вартість, але не всі вони на даний момент були втілені підчас виготовлення певної продукції. Отже, інтелектуальний капітал можна розглядати як частину цих ресурсів, яка в процесі виробництва використовувалась для створення продукції, додаткова вартість якої утворюється знаннями (knowledge-value).

По-друге, О. Кендюхов запропонував відокремити такі поняття, як інтелектуальний капітал та інтелектуальний потенціал. Це підкреслюється у самому означенні інтелектуального капіталу. Отже, інтелектуальний потенціал – це можливості, які створюються завдяки інтелектуальним ресурсам для розв'язання будь-яких задач, досягненню певної мети в теперішній час або в майбутньому. Однак це зовсім не означає, що ці можливості обов'язково будуть реалізовані.

Слід зазначити, що інтелектуальний капітал – це засіб досягнення мети, а інтелектуальний потенціал – можливість її досягнення, в тому числі, і можливість утворення нової вартості. Таким чином, Кендюхов одночасно застосував обидва підходи до розгляду проблеми. Він відокремив інтелектуальний капітал (тобто

частину) від інтелектуального потенціалу (тобто цілого), а також дослідив структуру інтелектуального потенціалу, яка потім втілюється в інтелектуальний капітал.

Аналогічні думки висловлюються у працях Н. Гавкалової. Так, інтелектуальний капітал розглядається як інтелектуальні ресурси особистості та (або) підприємства, що втілені в знаннях, уміннях, досвіді, організаційній культурі та структурі, відносинах з клієнтами, і завдяки реалізації яких створюються продукти інтелектуальної діяльності, метою якої є одержання додаткової вартості [8; с. 221].

Отже, якщо дотримуватися логіки, яку сповідують Гавкалова та Кендюхов, інтелектуальні ресурси та/або інтелектуальний потенціал слід віднести до систем більш високого рівня, ніж інтелектуальний капітал. Однак у визначенні основних видів потенціалів соціально-економічного утворення (підприємства, території) такий вид потенціалу окремо не виділяється [9; с. 8]. Ця розбіжність стає зрозумілою, якщо згадати, що як Гавкалова, так і Кендюхов вважають інтелектуальний потенціал сукупністю окремих видів потенціалів виробництва, при чому ці потенціали входять не повністю, а лише певною своєю часткою.

З метою визначення місця інтелектуального потенціалу серед інших потенціалів виробництва була побудована відкрита система “Підприємство”. Узагальнюючи точки зору, що викладаються в наведених вище роботах, автором запропоновано наступну ієрархію елементів цієї системи (рис. 1). Під потенціалом виробництва в даному випадку маємо на увазі його потенціальні можливості, наявність факторів виробництва, його забезпеченість необхідними ресурсами. Згідно з цією схемою потенціал виробництва відноситься до найвищого рівня (тобто основного, або 0-рівня). Відповідно, інтелектуальний потенціал належить до 2-го рівня, а інтелектуальний капітал – до 3-го рівня цієї системи.

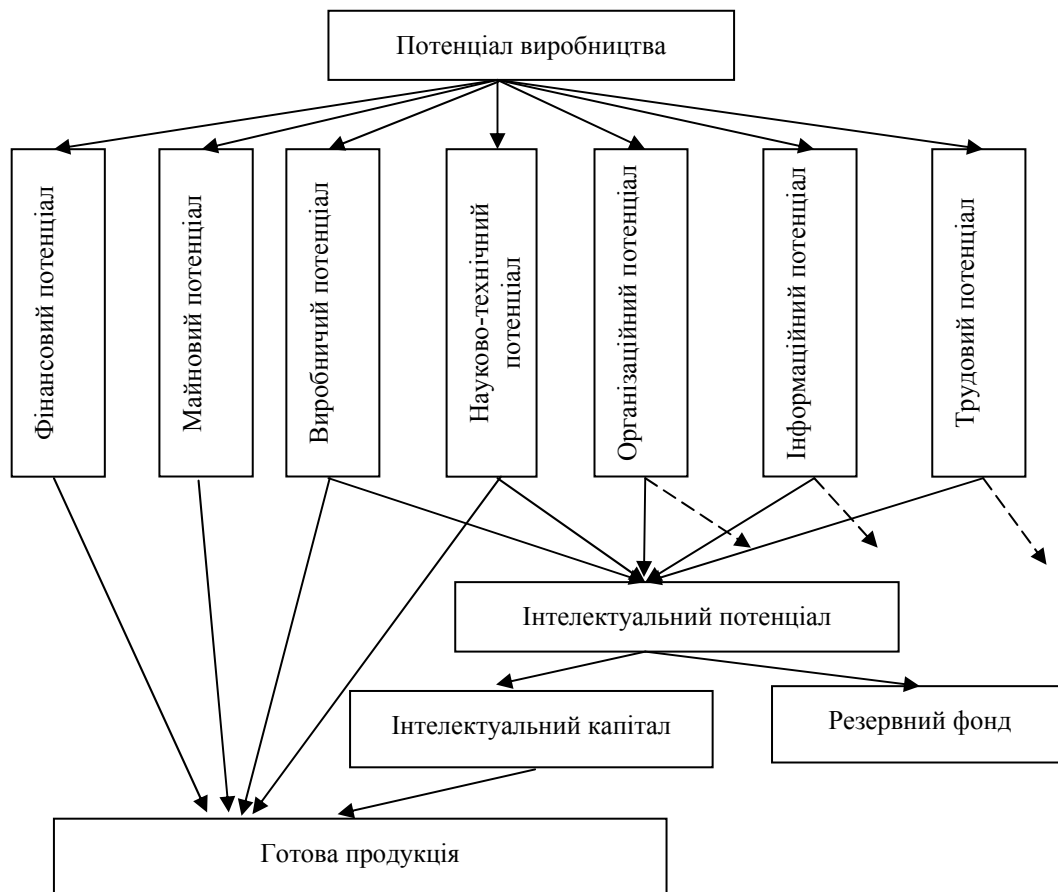

Рис. 1. Місце інтелектуального капіталу в ієрархії потенціалів системи “Підприємство”

Отже, ми розглянули питання щодо синтезу категорій. Тепер повернемося до питання аналізу, тобто шляхом визначення структурних елементів, що утворюють інтелектуальний капітал, проведемо дослідження перетворення інтелектуального потенціалу в інтелектуальний капітал. На цьому рівні відкритою системою слід вважати вже інтелектуальний капітал, а всі інші елементи системи “Підприємство”, що наведено на рис. 1, відносяться до зовнішнього середовища. Якщо елементи 0-рівня, 1-го та 2-го рівнів впливають на нову систему “Інтелектуальний капітал” за типом “Вхід”, то готова продукція пов’язана з системою, що розглядається, по типу “Вихід”.

Узагальнюючи співвідношення інтелектуального потенціалу і інтелектуального капіталу, слід зазначити, що не весь інтелектуальний потенціал обов’язково переходить у інтелектуальний капітал, невикористана його частина

залишається у вигляді резервного фонду. Базуючись на схемі, що наведена на рис. 1, автор пропонує уточнити означення категорії “інтелектуальний капітал” наступним чином. Інтелектуальний капітал – це частка інтелектуального потенціалу, завдяки матеріалізації якої в процесі виробництва у складі готової продукції остання набуває додаткової вартості. Відповідно до цього означення на рис. 2 наведена структура інтелектуального потенціалу. Та частина інтелектуального потенціалу, що реалізується у вартості продукції, і є інтелектуальним капіталом.

Слід підкреслити, що гносеологічні дослідження структури інтелектуального капіталу мають чітке практичне спрямування як основа управління знаннями. Визначення структури інтелектуального капіталу дозволяє спрямовувати вкладення коштів у ті його складові, які на даному етапі розвитку підприємства дозволяють отримати найбільший ефект, тобто оптимізувати грошові і матеріальні потоки, що сприятиме підвищенню ефективності виробництва. Так, на сучасному етапі розвитку економіки вважається, що найбільш пролонгований економічний ефект слід очікувати від розвитку трудового потенціалу підприємства, саме тієї його частки, яка у вигляді людського капіталу входить до складу інтелектуального капіталу. Людський капітал розглядається як головний фактор формування і розвитку інноваційної економіки, і прибутковість цього капіталу з роками зростає у тій мірі, в якій зростає знання, досвід, творча ініціатива працівників, що є носіями цієї частини інтелектуального капіталу.

Рис. 2. Інтелектуальний потенціал як сукупність інших потенціалів виробництва

Результати дослідження. Узагальненням наведених вище результатів аналізу робіт провідних фахівців у галузі дослідження інтелектуального капіталу та власних висновків автора є побудова структурної схеми, згідно з якою інтелектуальний потенціал розглядається як один із видів виробничих ресурсів, що поєднує в собі частки інших видів ресурсів. В умовах постіндустріальної економіки цей вид виробничих ресурсів набуває все більшого значення і виділяється як окремий об'єкт керування. У свою чергу інтелектуальний капітал слід розглядати як частку інтелектуального потенціалу, що реалізується у вартості продукції, яку виготовляє підприємство. Характерною особливістю економіки знань є те, що саме інтелектуальний капітал стає джерелом додаткової вартості.

Література

1. Мильне Б. Управление интеллектуальными ресурсами [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : <http://institutiones.com/general/1072-upravlenie-intellektualnimi-resursami.html>.
2. Орлова Т. Интеллектуальный капитал : понятие, сущность, виды / Т. Орлова // Проблемы теории и практики управления. – № 4. – 2008. – С. 109–119.
3. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знаниями или история будущего / Т. Сакайя // Новая индустриальная волна на Западе : Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 337–371.
4. Эдвинссон Л., Мэлоун М. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1429.html.
5. Лямец В. И. Системный анализ. Вводный курс / В. И. Лямец, А. Д. Тевяшев. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х. : ХНУРЕ, 2004. – 448 с.
6. Марчук Є. Стратегічна орієнтація суспільства – рух на випередження / Є. Марчук // Стратегічна парадигма. – № 4. – 1999. – С. 15.
7. Кендюхов А. В. Интеллектуальный капитал как новая экономическая категория / А. В. Кендюхов // Экономика промышленности – № 3(17). – 2002. – С. 129–133.
8. Гавкалова Н. Л. Формування та використання інтелектуального капіталу. Наук. вид. / Н. Л. Гавкалова, Н. С. Маркова. – Х. : ХНЕУ, 2006. – 252 с.
9. Пономаренко В. С. Управління трудовим потенціалом. Наук. вид. / Кол. авторів / В. С. Пономаренко. – Х. : ХНЕУ, 2006. – 348 с.